

UOT 638.2

TUT İPƏKQURDUNUN SELEKSIYA İŞLƏRİNDƏ GENEFONDUN ROLU

N.M.HƏSƏNOV

AKTN Heyvandarlıq ET İnstitutu

İpəkçiliyin gələcək inkişafı, barama və xam ipək məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün ilk növbədə yeni yüksək məhsuldar tut ipəkqurdu cins və hibridlərinin yaradılması, onların istehsalatda tətbiqi əsas şərtidir. Yeni tut ipəkqurdu cinslərinin yaradılmasında sintetik seleksiyadan geniş istifadə olunur və bu zaman hibrid seleksiya materialı əldə etmək üçün lazım olan valideyn cinslər əsasən canlı kolleksiyadan götürülür. Odur ki, biz tut ipəkqurdunun genefondunda saxlanılan cinslərin müqayisəli sınağını apararaq belə qənaətə gəldik ki, yeni tut ipəkqurdu cinsləri yaradan zaman ilk material kimi yerli cinslərdən Qafqaz, Xəyal, Gəncə-6, əcnəbi cinslərdən isə Mziuri-3 və Mziuri-5 cinslərindən istifadə edilməsi ipəkçiliyin gələcək inkişafına öz töhfəsini verə bilər.

Açar sözlər: ipəkçilik, tut ipəkqurdu, seleksiya, genefond, barama, məhsuldarlıq

Yeni bitki sortlarının və heyvan cinslərinin, o cümlədən tut ipəkqurdu cinslərinin yaradılmasında müvafiq bitki və heyvan növlərinin genefondu mühüm rol oynayır. Belə ki, seleksiyaçıların sərəncamında olan müvafiq genefond nə qədər zəngin olursa, aparılan seleksiya işləri də bir o qədər səmərəli olur.

Azərbaycanda tut ipəkqurdu genefondunun canlı kolleksiyası ötən əsrin 50-ci illərində Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İpəkçilik İnstitutunda yaradılmış və bu günə qədər qorunub saxlanılmaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda yeni tut ipəkqurdu cinslərinin yaradılmasında bu canlı kolleksiyanın böyük rolu olmuşdur. İpəkçi seleksiyaçıları dəfələrlə kolleksiyada olan cinslərdən ilk material kimi istifadə edərək bir çox yeni cinslər yaradıblar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ötən müddət ərzində kolleksiyanın cins tərkibi dəfələrlə dəyişmiş, flogenik qocalmaya məruz qalan cinslər genofondan çıxarılmış, yeni yaradılmış və introduksiya edilmiş daha perspektivli cinslər genefonda daxil edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, H.Ə.Əliyev cənablarının "Bioloji müxtəlifliyin genetik ehtiyatları üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" 22 dekabr 2001-ci il tarixli sərəncamından [4] sonra tut ipəkqurdunun genetik ehtiyatlarına da diqqət gücləndirilmiş, institutda saxlanılan tut ipəkqurdu genefondunun öyrənilməsinə dair tədqiqat işləri xeyli genişləndirilmişdir [1,2].

İpəkçiliyin gələcək inkişafı, barama və xam ipək məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün ilk növbədə yeni yüksək məhsuldar tut ipəkqurdu cins və hibridlərinin yaradılması, onların istehsalatda tətbiqi əsas şərtidir. Yeni tut ipəkqurdu cinslərinin yaradılmasında sintetik seleksiyadan geniş istifadə olunur və bu zaman hibrid seleksiya materialı əldə etmək

üçün lazım olan valideyn cinslər əsasən canlı kolleksiyadan götürülür [6,7,8].

Tut ipəkqurdunun genefondunun qorunub saxlanması, öyrənilməsi və praktiki seleksiyada istifadə olunmasının müxtəlif aspektləri bir çox ipəkçilik üzrə beynəlxalq elmi məclislərdə, o cümlədən 1991-ci ildə Ukraynada keçirilmiş Beynəlxalq simpoziumda, 2005-ci ildə Özbəkistanda keçirilmiş elmi seminarla, 2006-cı ildə Türkiyədə və Bolqarıstanda keçirilmiş Beynəlxalq elmi konfranslarda və 2009-cu ildə Yunanıstanda keçirilmiş Beynəlxalq elmi konfransda geniş müzakirə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, milli tut ipəkqurdu genefondunun yaradılmasına, qorunub saxlanılmasına və praktiki seleksiyada istifadə məqsədiylə öyrənilməsinə Hindistanda, Yunanıstanda, Çində, Ukraynada, Bolqarıstanda, Özbəkistanda və bir çox ipəkçilik ölkələrində xüsusi fikir verilir. Azərbaycanda da genetik ehtiyatların qorunub saxlanılması həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Ümumilli lider Heydər Əliyev cənablarının "Bioloji müxtəlifliyin genetik ehtiyatları üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" 22 dekabr 2001-ci il tarixli sərəncamından sonra respublikamızda olan bütün bioloji resuslara, o cümlədən tut ipəkqurdunun genetik ehtiyatlarına diqqət daha da gücləndirilmişdir.

Yeni tut ipəkqurdu cinslərinin yaradılmasında genefondun rolu əvəzsizdir. Tut ipəkqurdunun dünya genefondunun cins tərkibi çox zəngindir. Bu da öz növbəsində, müxtəlif istiqamətli seleksiya proqramları əsasında yeni, müxtəlif dəyərli xüsusiyyətlərə malik olan yüksək məhsuldar tut ipəkqurdu cinslərinin və hibridlərinin yaradılması üçün seleksiyaçılara çox geniş imkanlar yaradır.

Bir neçə fakta nəzər salaq: məşhur seleksiyaçı, görkəmli alim, Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, Dövlət mükafatı laureatı, professor R.A. Hüseynov və əməkdaşları Rəhmli 1, 2, 3, 4, Yaşar və

digərcinsləri yaradarkən canlı kolleksiyada olan Çin və Yapon mənşəli cinslərdən istifadə etmişlər. Görkəmli ipəkçi alim, seleksiyaçı, aqrar elmləri doktoru N.H.Bədəlov kolleksiyada olan Bivoltin 114, Us-4, Azərbaycan və Yuxan cinslərindən istifadə etməklə ilk dəfə olaraq yemi yüksək ödəyən Pioner 1, Pioner 2, Yubiley və Bahar cinslərini yaratmışdır. Kolleksiyada olan Çin 29 cinsindən götürülmüş populyasiya üzərində 10 il analitik seleksiya işi aparılaraq yüksək məhsuldar Əşrəfi cinsi yaradılmışdır.

Tut ipəkqurdu genefondunun mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq a.e.f. doktorları B.H.Abbasov və N.M.Həsənov elmi əməkdaşları ilə birlikdə tut ipəkqurdunun genefondunda olan Azərbaycan, Uyrayna, Yapon və Çin mənşəli cinslərdən istifadə edərək ipəkçilikdə ilk dəfə olaraq adaptiv seleksiya metodu ilə yüksək ekoloji dözümlülüyə malik olan, bütün bioloji, texnoloji və məhsuldarlıq göstəricilərinə görə müasir tələblərə cavab verən rəqabətə davamlı 4 plastik tut ipəkqurdu cinsi-Azəri, Vətən, Qarabağ və Zəfər cinslərini yaradılmışlar [3,5].

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilli lider Heydər Əliyev cənablarının yuxarıda göstərdiyimiz sərəncamından sonra tut ipəkqurdunun genetik ehtiyatlarına da diqqət gücləndirilmiş, Az.ET İpəkçilik İnstitutunda saxlanılan tut ipəkqurdu genefondunun öyrənilməsinə dair tədqiqat işləri xeyli genişləndirilmişdir.

Bütün yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq biz 2013-2015-ci illərdə tut ipəkqurdunun genefondunda saxlanılan 99 (59 yerli və 40 əcnəbi) cinsin müqayisəli sınağını apardıq. Aparılmış tədqiqatın nəticəsinə əsasən müəyyən etdik ki, tut ipəkqurdunun genefondunda olan hər bir cins öz bioloji xüsusiyyətindən asılı olaraq fərqli göstəricilərə malik olmuşlar. Təcrübənin bio-texnoloji və məhsuldarlıq göstəricilərini ümumiləşdirdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, yerli cinslərdən Qafqaz, Xəyal, Gəncə-6, əcnəbi cinslərdən isə Mziuri-3 və Mziuri-5 cinsləri daha yüksək göstəriciyə malik olmuşlar və seleksiya işlərində istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Beləliklə, tam əsasla demək olar ki, tut ipəkqurdu genefondunun canlı kolleksiyasının yeni cinslərin yaradılması üçün böyük təcrübə əhəmiyyəti vardır. Lakin, seleksiyaçıların müxtəlif səpkili və daim artan tələblərini ödəyə bilmək üçün canlı kolleksiya qiymətli xüsusiyyətlərə malik cinslərdən ibarət olmalıdır və cinslərin çoxaldılması prosesində bu xüsusiyyətlər qorunub, lazımi səviyyədə saxlanılmalıdır. Əgər bu belə olarsa, tut ipəkqurdunun canlı kolleksiyasında olan yüksək potensiala malik cinslərdən istifadə etməklə, ipəkçi seleksionerlər istehsalatın artan tələbini ödəyə biləcək yeni tut ipəkqurdu cinsləri yarada bilər ki, bu da ipəkçiliyin inkişafına öz töhfəsini verə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov B.N., Hacıyeva Z.Ə., Verdiyeva S.C. və b. Azərbaycanda tut ipəkqurdu genefondunun öyrənilməsi // AzETİİ-nin elmi əsərləri, 2004, XVI c. s.7-11.
2. Abbasov B.N., Hacıyeva Z.Ə., Verdiyeva S.C. və b. Kolleksiyada saxlanılan yerli və xarici mənşəli tut ipəkqurdu cinsləri haqqında // Azərbaycan aqrar elmi, 2005, № 3-4, s.69-71.
3. Abbasov B.H., Hüseynova E.Ə., Əliyeva X.H. və b. Tut ipəkqurdunun genetik ehtiyatlarının seleksiyada istifadə üçün keyfiyyətinin kompleks qiymətlən-dirilməsinin yeni metodu // AzETİİ-nin elmi əsərləri, 2011, XVIII c., s.57-71.
4. Əliyev H.Ə. Bioloji müxtəlifliyin genetik ehtiyatları üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // "Azərbaycan" qəzeti, Bakı-2001, 22 dekabr, №292.
5. Həsənov N.M., Qocayeva S.K., Əliyeva V.R. AzETİİ-nin elmi əsərləri, 2012, XIX c., s.50-55.
6. Həsənov N.M., Qədimova H.V., Qocayeva S.K. Azərbaycanda tut ipəkqurdu genefondunun öyrəniləcək seleksiya əhəmiyyətli cinslərin seçilməsi // AzETİİ-nin elmi əsərləri, 2013 XX c., s.52-57.
7. Həsənov N.M., Qədimova H.V., Qocayeva S.K. Genefondnda saxlanılan yerli və xarici cinslərin texnoloji göstəriciləri // AzETİİ-nin elmi əsərləri, 2014, XXI c., s.50-56.
8. Həsənov N.M., Qədimova H.V. Müxtəlif mənşəli tut ipəkqurdu cinslərinin bioloji göstəriciləri // "Açıqlıq inkişafına dair Azərbaycan-Türkiyə Elmi-Tədqiqat əməkdaşlığı"na dair II Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı-2015, s.136-140.

Значение генофонда селекции тутового шелкопряда

Н.М.Гасанов

Важнейшим условием для дальнейшего развития шелководства, увеличения продуктивности кокона и чистого шелка в первую очередь нужна создание новых гибридов и сортов и внедрение их в производство. В создании новых пород тутового шелкопряда широко используется синтетическая селекция и в это время для получения гибридного селекционного материала нужные исходные породы берут из коллекции. По этому, в ходе сравнительных опытов, проведенных у пород, имеющихся в коллекции, было выявлено, что для создания новых пород тутового шелкопряда использование как исходный материал местных пород как Кавказ, Хял, Гянджа-6, зарубежных пород Мзиури-3 и Мзиури-5 могут оказать большое влияние для дальнейшего развития шелководства.

Ключевые слова: шелководство, тутовый шелкопряд, селекция, генофонд, кокон, продуктивность

Mulberry silkworm at the new function role gene pool

N.M.Hasanov

The further development of silkworm cocoons and raw silk, primarily to improve the productivity of high-yielding mulberry silkworm breeds and hybrids of a new creation, a key condition for the use of their production. Mulberry silkworm breeds are widely used in the creation of new synthetic selection and access to the materials needed to make hybrid selection, according to parent species taken from a live collection. So we kept the mulberry silkworm gene pool of species through comparative testing, we came to the conclusion that the first material when creating a new mulberry silkworm breeds indigenous species, such as the Khafqaz, Xayaf, Ganja-6, alien species Mziuri-3 and Mziuri-5 species to be used in the future silk may contribute to the development.

Key words: violent, silkworm, breeding, gene pool, cocoons, productivity